

वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रुपरेखा (ESMF)

कार्यकारी सारांश

यस वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रुपरेखा (ESMF) ले नेपाल कोभिड-१९ आपत्कालीन प्रतिकार्य तथा स्वास्थ्य प्रणाली पूर्वतयारी (CERHSP) आयोजनाबाट पर्न सक्ने वातावरणीय तथा सामाजिक जोखिम र प्रभावहरुको परीक्षण गर्दछ। साथै, यसले ती जोखिमहरुको मूल्यांकन र न्यूनीकरणका लागि नेपाल सरकारद्वारा अवलम्बन गरिने मार्गनिर्देशिका तथा कार्यविधिको खाका प्रस्तुत गरेको छ। वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रुपरेखामा आयोजनाका प्रतिकूल जोखिम तथा प्रभावहरु हटाउने, सीमित बनाउने, न्यूनीकरण गर्ने र क्षतिपूर्ति (Offset) प्रदान गर्ने उपाय तथा योजनाहरु समेटिएका छन्।

कोभिड-१९ महामारीको प्रतिकार्यमा नेपालको स्वास्थ्य सेवा प्रणाली सुदृढ गर्न नेपाल सरकारले स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय मार्फत विश्व बैंकको सहयोगमा यो आयोजना कार्यान्वयन गर्दैछ। यस आयोजनामा चारवटा कम्पोनेन्टहरु (अवयवहरु) रहेका छन् : कम्पोनेन्ट (अवयव) १ - आपत्कालीन कोभिड-१९ प्रतिकार्य, कम्पोनेन्ट (अवयव) २ - समुदाय सहभागिता र जोखिम सम्बन्धी सञ्चार, कम्पोनेन्ट (अवयव) ३ - कार्यान्वयन व्यवस्थापन र अनुगमन तथा मूल्यांकन क्षमता अभिवृद्धि र कम्पोनेन्ट (अवयव) ४ - भैपरी आउने आकस्मिक प्रतिकार्य कम्पोनेन्ट। यी व्यवस्था अन्तर्गत आयोजनाको समग्र कार्यान्वयनका लागि स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय प्रमुख जिम्मेवार निकायको रुपमा रहेको छ। यसैगरी स्वास्थ्य सेवा विभाग, नीति, योजना तथा अनुगमन महाशाखा, स्वास्थ्य समन्वय महाशाखा, नर्सिङ तथा सामाजिक सुरक्षा महाशाखा, इपिडेमियोलोजी तथा रोग नियन्त्रण महाशाखा, राष्ट्रिय जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला र स्वास्थ्य आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र लगायतका विभाग तथा महाशाखाहरुलाई विभिन्न जिम्मेवारी दिइएको छ।

मूल आयोजनाका वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभावहरुको व्यवस्थापनका लागि एक मार्गदर्शक दस्तावेजका रुपमा विश्व बैंकको वातावरणीय तथा सामाजिक रुपरेखा (ESF) अनुरूप यस वातावरणीय तथा सामाजिक रुपरेखा तयार गरिएको छ। अतिरिक्त वित्तीय सहायता (AF) ले कोभिड-१९ विरुद्धको खोप खरीद गरी परिचालन गर्ने प्रस्ताव राखेको हुँदा नयाँ प्रस्तावित क्रियाकलापहरु सम्बन्धी उल्लेख्य जोखिमहरुको मूल्यांकन तथा व्यवस्थापनका लागि अतिरिक्त मार्गदर्शन प्रदान गर्न वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रुपरेखा सोही बमोजिम अद्यावधिक गरिएको छ।

आयोजना अन्तर्गतका सम्पूर्ण क्रियाकलापहरु नेपाल सरकारका सान्दर्भिक ऐन, नियमावली तथा नीतिहरु, विश्व बैंकको वातावरणीय तथा सामाजिक मापदण्ड (ESS), विश्व बैंकको वातावरणीय स्वास्थ्य तथा

सुरक्षा (EHS) निर्देशिका र विश्व स्वास्थ्य संगठनको कोभिड-१९ सम्बन्धी सान्दर्भिक प्रोटोकल (संहिता) सँग अनुकूल हुने गरी सञ्चालन गरिनेछ^१ ।

वातावरणीय तथा सामाजिक जोखिम र प्रभावहरु बढाउन सक्ने प्रमुख क्रियाकलापहरु देहाय बमोजिम छन् :

- कोभिड-१९ विरुद्धको करिब ७८ लाख डोज खोपको खरीद र परिचालन,
- खोप कार्यक्रम अवधिभरि विशेषगरी प्रदेश र दूर्गम स्थानहरुमा खोपको ढुवानी, सरंक्षण, खोप भण्डारण केन्द्रहरु तथा कर्मचारीहरुको सुरक्षाका लागि सुरक्षाकर्मीहरुको प्रयोग,
- निर्धारित स्वास्थ्य केन्द्र, नियमित बाह्य (आउटरीच) खोप केन्द्र र खोप अभियानहरुको उपयोग,
- कोल्ड-चेन (चिस्यान) संरचनाहरुको खरीद/पुनर्स्थापना/स्थापना,
- स्वास्थ्यकर्मीहरुका लागि आवश्यक व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरण (पिपिई), स्वच्छता सामग्री र अन्य उपभोग्य वस्तुहरुको खरीद र प्रयोग,
- सघन उपचार कक्ष (आइसियु) र त्यससँग सम्बन्धित सुविधाहरुको पुनर्स्थापना,
- नमुना र रिएजेन्ट (परीक्षणका लागि आवश्यक सामग्री) को संकलन, ढुवानी र नमुना परीक्षण।
- चिस्यानको सुविधा भएका हल्का सवारी साधनहरुको खरीद र प्रयोग,
- प्रदेशमा प्रशासकीय अधिकारीहरुसँगको सरोकारवाला सहभागिता कार्यक्रमहरु र आदिवासी जनताका प्रतिनिधिहरुसँग सामूहिक छलफल,
- सामाजिक तथा व्यवहार परिवर्तन सञ्चार लगायत अन्य विषय सम्बन्धी शिक्षा, सूचना तथा सञ्चार सामग्रीहरुको डिजाइन, उत्पादन र वितरण, र
- रेडियो, टेलिभिजन र छापामा लगायतका सञ्चारमाध्यमहरुको सहभागिता ।

प्रारम्भिक मूल्यांकनका आधारमा यी क्रियाकलापहरुको कार्यान्वयनले मुख्यतः देहायका पक्षहरुमा उल्लेख्य वातावरणीय चिन्ता बढाउन सक्छ :

- (क) पेशागत स्वास्थ्य तथा सुरक्षा (OHS),
- (ख) क्वारेन्टाइन, आइसोलेसन (एकान्तवास) केन्द्र, प्रयोगशाला र जाँच केन्द्रहरुबाट निस्कने जोखिमयुक्त फोहोर र प्रदूषित तरल पदार्थहरुको विसर्जन र व्यवस्थापनमा चुनौती,
- (ग) खोप अभियानबाट निस्कने स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहोरमैलाको व्यवस्थापन र विसर्जन,
- (घ) सामुदायिक स्वास्थ्य तथा सुरक्षा,
- (ङ) खोप अभियानमा असमानता र बहिस्करण गरिएको भन्ने लाञ्छनाबाट उत्पन्न हुन सक्ने सामाजिक तनाव,
- (च) जोखिमयुक्त तथा सीमान्तकृत समुहहरु बहिस्करणमा पर्न सक्ने सम्भावना,

^१ वातावरणीय तथा सामाजिक रुपरेखा (ESF) का १० वटा वातावरणीय तथा सामाजिक मापदण्ड (ESS) मध्ये ६ वटा सान्दर्भिक छन् : वातावरणीय तथा सामाजिक जोखिम र प्रभावहरुको मूल्यांकन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी ESS१, श्रम तथा काम गर्ने अवस्था सम्बन्धी ESS२, स्रोत दक्षता र प्रदूषण रोकथाम तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी ESS३, सामुदायिक स्वास्थ्य तथा सुरक्षा सम्बन्धी ESS४, आदिवासी जनता सम्बन्धी ESS७ र सरोकारवाला सहभागिता र सूचनाको सार्वजनिकीकरण सम्बन्धी ESS१० ।

- (छ) खोप पश्चात देखिन सक्ने प्रतिकूल असरहरु, र
- (ज) बन्दोबस्तीका सामग्री, खोप भण्डारण र कोभिड-१९ विरुद्धको खोप कार्यक्रममा संलग्न कर्मचारीको सुरक्षार्थ नेपाल सरकारद्वारा परिचालित हुन सक्ने सुरक्षाकर्मीबाट स्वैच्छाचारी रुपमा बल प्रयोगको सम्भावना ।

विश्व स्वास्थ्य संगठनको निष्पक्ष वितरण संरचना (Fair Allocation Framework) अनुरूप तयार पारिएको नेपाल सरकारको राष्ट्रिय खोप परिचालन योजनाले आप्रवासी जनसंख्या लगायत जोखिमयुक्त र सीमान्तकृत समूहलाई खोपको समतामूलक तथा प्राथमिकतापूर्ण पहुँच प्रदान सुनिश्चित गरेको छ । विविध, अपरिवर्तनीय र अभूतपूर्व किसिमले उच्च वातावरणीय तथा सामाजिक जोखिम र प्रभाव पार्न सक्ने सम्भावना भएको हुँदा विश्व बैंकको वातावरणीय तथा सामाजिक मापदण्ड १ (ESS1) ले तोकेका आवश्यकताहरु अनुरूप यस आयोजना अन्तर्गत केही क्रियाकलापहरुलाई पूर्वनिर्धारित रुपमै सहयोगका लागि आयोग्य ठहर गरिएको छ (वातावरणीय तथा सामाजिक प्रतिबद्धता योजना- ESCP हेर्नुहोस्) । तालिका ५-१ मा उल्लेख भए बमोजिम माथिका क्रियाकलापहरुसँग जोडिएका आम जोखिम तथा प्रभावहरु र त्यसको न्यूनीकरणका उपायहरु यस वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रुपरेखामा समेटिएका छन् । एक स्तरीय प्रक्रियाको रुपमा प्रत्येक उपआयोजना क्रियाकलापलाई यस आयोजना अन्तर्गत सहयोगका लागि छनौट गरिनुपूर्व अनुसूची-२ का आधारमा त्यसको वातावरणीय तथा सामाजिक छनौट (स्क्रिनिङ) गरिनेछ । स्क्रिनिङ कार्यको नतिजाले विस्तृत मूल्यांकनको क्षेत्र (Scope) को बारेमा जानकारी प्रदान गरी सान्दर्भिक भएको अवस्थामा त्यसका वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन योजनाहरु (ESMPs) समेत तयार पार्न मार्गदर्शन गर्नेछ ।

प्रस्तावित खोप अभियान सम्बन्धी स्वास्थ्य संस्थाजन्य तथा चिकित्साजन्य फोहोरमैला (जस्तै: रिक्तो भायल र सिरिञ्जहरु) को व्यवस्थापनका लागि स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले संक्रमण नियन्त्रण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन योजना (ICWMP) लागू गरेको छ र यसले आयोजना चक्रभरि निरन्तरता पाउनेछ । वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रुपरेखामा वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन योजना र संक्रमण नियन्त्रण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन योजनाका ढाँचाहरु समेटिएका छन् । आयोजनाको सरोकारवाला सहभागिता योजना (SEP) तयार गरी फेब्रुअरी ५, २०२१ सार्वजनिक गरिएको छ । उक्त सरोकारवाला सहभागिता योजनाले यस आयोजना चक्रभरि नै आयोजनाका बारेमा सान्दर्भिक सूचना सार्वजनिक गर्ने र मुख्य सरोकारवाला तथा स्थानीय समुदायहरुसँग परामर्श गर्ने सम्बन्धमा स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको प्रस्तावित रणनीतिहरु उल्लेख गरेको छ ।

निर्णय प्रक्रिया तथा आयोजना क्रियाकलापहरुको कार्यान्वयनमा महिला, आदिवासी जनता, दलित र अपांगता भएका व्यक्तिहरु लगायत जोखिमयुक्त र सीमान्तकृत समूहहरुको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्न विशिष्ट रुपमा लक्षित पद्धतिहरुको छनौट गरिनेछ । कोभिड-१९ विरुद्धको खोपप्रतिको अविश्वास र खोपका लाभ तथा जोखिमहरुका बारेमा सिर्जना हुन सक्ने गलत अवधारणासँग उल्लेख्य रुपमा सामाजिक जोखिमहरु जोडिएका हुन्छन् । यसैले खोपको स्वीकार्यता र खोप अभियानमा स्वैच्छिक सहभागिता अभिवृद्धि गर्न विपन्न तथा जोखिमयुक्त व्यक्ति वा समूह लगायतका सरोकारवालाहरुलाई केन्द्रमा राखी सांस्कृतिक रुपमा उपयुक्त र अनुकूल हुने गरी सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सरोकारवाला क्रियाकलापहरुले विशेष प्राथमिकता दिनेछ ।

सरोकारवाला सहभागिता योजनाको एक भागको रूपमा स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले यस आयोजना अन्तर्गत एक गुनासो व्यवस्थापन संयन्त्र (GRM) को खाका प्रस्तुत गरेको छ । उक्त संयन्त्रले आयोजना क्रियाकलापहरूबाट प्रतिकूल रूपमा प्रभावित र चिन्तित भएको महसुस गर्ने व्यक्तिहरूबाट आयोजना सम्बन्धी उजुरी तथा गुनासाहरू प्राप्त गरी सम्बोधन गर्ने विभिन्न माध्यमहरूको व्यवस्था गरेको छ । आयोजना सम्बन्धी लैंगिक हिंसाका घटनाहरूको सम्बोधन गर्न समेत उक्त संयन्त्रको प्रयोग गरिनेछ । लैंगिक हिंसा सम्बन्धी घटनाहरू राष्ट्रिय महिला आयोग र एकद्वार संकट व्यवस्थापन केन्द्र समक्ष प्रेषण गरिनेछ ।

व्यवस्थापन महाशाखा, उपचारात्मक सेवा महाशाखा, राष्ट्रिय स्वास्थ्य, शिक्षा, सूचना तथा सञ्चार केन्द्र र नर्सिङ तथा सामाजिक सुरक्षा महाशाखासँगको समन्वयमा वातावरणीय तथा सामाजिक मूल्यांकन (Due Diligence) को व्यवस्था गर्न, वातावरणीय तथा सामाजिक जोखिमहरूको छनौट (स्क्रिनिङ) गर्न र यस वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रूपरेखा, वातावरणीय तथा सामाजिक प्रतिबद्धता योजना र सरोकारवाला सहभागिता योजना कार्यान्वयनको अनुगमन गर्न स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय अन्तर्गतको स्वास्थ्य आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र (HEOC) जिम्मेवार रहनेछ । स्वास्थ्य आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रले आयोजना चक्रभरि नै वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रूपरेखाले परिकल्पना गरे अनुरूप वातावरणीय तथा सामाजिक जोखिम र प्रभावको व्यवस्थापन सम्बन्धी क्रियाकलापहरूको समन्वय तथा निगरानी गर्नेछ ।

हाल नियुक्तिको प्रक्रियामा रहेका एकजना वातावरण विशेषज्ञ र एकजना सामाजिक विशेषज्ञले स्वास्थ्य आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्रको क्षमता अभिवृद्धि गरी वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रूपरेखा अनुरूप वातावरणीय तथा सामाजिक क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयन भएको सुनिश्चित गर्न नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नेछन् । सम्पूर्ण आयोजना क्रियाकलापहरू विश्व बैंक समक्ष प्रतिवेदन गर्न स्वास्थ्य आपत्कालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र जिम्मेवार रहनेछ । क्षमता विकास योजनाको निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्न र वातावरणीय तथा सामाजिक प्रतिबद्धता योजना, वातावरणीय तथा सामाजिक व्यवस्थापन रूपरेखा, सरोकारवाला सहभागिता योजना र अन्य व्यवस्थापन योजनाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आयोजनाका कर्मचारीहरूलाई तालिम तथा प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्न विश्व बैंकले स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय र अन्य विकास साझेदारहरूसँग मिलेर काम गर्नेछ ।